

Ateneu Barcelonès: les claus per sobreviure 150 anys

El carrer de la Canuda de Barcelona és estret, però no massa, ombrívol sense ser fosc i modest, però net i digne. Baixant a l'esquerra, des de la plaça de Catalunya, Canuda és un dels afluents pel qual desemboca gent a les Rambles i alhora un dels rius que li furten passejants. Un carrer que pocs turistes agafen i que molts barcelonins ignoren, tot i que amaga un dels pols culturals més influents de Catalunya: l'Ateneu Barcelonès. Un vestíbul extraordinàriament ampli —l'entrada de carros en argot ateneuenc— és l'única obertura que aparentment ofereix al passejant. Ni l'escala noble de la dreta ni l'ascensor modernista que queda engabiada al fons conviden a entrar-hi, perquè és una institució reservada als socis. Però tots els que hi han pogut entrar, convidats per algun soci, per Sant Jordi —el dia que l'Ateneu obre portes— o per assistir a algun acte públic dels molts que s'organitzen, saben que s'hi amaga un dels jardins interiors més encantadors de Barcelona i una de les biblioteques més completes i elegants de Catalunya: amb un aire modernista íntim i una il·luminació clàssica acollidora que convida al silenci.

En una de les parets de l'Ateneu hi ha penjats els quadres de les juntes directives de l'Ateneu. En lletres grans s'hi destaquen els presidents: Àngel Guimerà, Valentí Almirall, Lluís Domènech i Montaner, Josep Andreu i Abelló, Jordi Maragall i Noble... Les més recents tenen un cos de lletra més discret: Heribert Barrera, Oriol Bohigas, Jordi Casassas...

L'Ateneu Barcelonès és un racó cèlebre —però desconegut per molts—, un referent cultural del país i alhora un misteri per a la majoria. Per quina raó se li atribueixen uns superpoders culturals difícils de descriure i, sobretot, per què l'Ateneu ha sabut atreure amb una força centrípeta extraordinària tants noms clau de la història de Catalunya?

Fa 150 anys l'Ateneu Català i l'Ateneu Mercantil de Barcelona es van fusionar per crear l'Ateneu Barcelonès. Amb Jordi Casassas, autor de diverses històries de l'Ateneu i expresident de la institució, descobrim les causes que l'han convertit en un dels pols culturals més importants de Catalunya.

Text **Àlex Milián** @alexmilianbeser

L'expresident de l'Ateneu Jordi Casassas (entre 2014 i 2021), que prepara una nova història de l'Ateneu, però ja és autor de diversos estudis (*El catalanisme a l'Ateneu Barcelonès*, Rafael Dalmau, 2020; *Un palau de Barcelona*, RBA, 2017), explica a EL TEMPS algunes claus de l'èxit d'aquesta institució.

Des del començament, l'Ateneu va patir una sèrie de tensions polítiques i socials que acabarien generant una mena de cultura de consens. El 1872, fa un segle i mig, l'Ateneu Barcelonès naix de la fusió de dues institucions preexistents: l'Ateneu Català i l'Ateneu Mercantil Barcelonès. "L'Ateneu Català —explica Casassas— era més intel·lectual i el Mercantil, més de la burgesia". Destaca que és interessant veure com, des del començament, "ja es produeix un lligam entre la burgesia una mica il·lustrada i la intel·lectualitat barcelonina o que vivia a Barcelona". Segons l'historiador i expresident de l'Ateneu, aquesta vinculació la mantindrà "el mateix catalanisme en la fase que es farà polític, a la Restauració".

Al llibre *Política i cultura: L'ateneisme en la Catalunya Contemporània* (Ateneu, 2017), els autors (Giovanni C. Cattini i Xavier Febrés) recorden el primer entrebanc de l'Ateneu. Cinc anys més tard de la fundació de l'Ateneu, es va produir la prime-

La Biblioteca de l'Ateneu, en una fotografia d'arxiu de 2007 i un gravat de *La Il·lustració Catalana* de 1881.

TINA BAGUE / ARXU

ra escissió d'un grup de socis, perquè la seva Junta va clausurar un "cicle sobre positivisme" i "les tensions portaren a una part del sector dissident i lliurepensador dels socis a donar-se de baixa i a impulsar l'Ateneu Lliure de Catalunya".

La Junta de l'Ateneu va decidir rectificar i reivindicar la llibertat d'expressió i això va propiciar que la gran majoria dels escindits hi tornessin. Després d'aquesta escissió i reconciliació, diu Jordi Casassas, l'Ateneu "surts més reforçat i amb l'acord dels progressistes de tenir una presència a la direcció de l'Ateneu". A més, de la mateixa manera que l'altre sector havia cedit i reconegut el seu error, els progressistes entenen que "no podien imposar a l'Ateneu només unes idees —allò que en aquell moment es deien *idees avançades*—, perquè a l'Ateneu hi havia moltes sensibilitats".

La institució que es comença a crear en aquell moment s'assemblava, segons Casassas, al que actualment seria "un *think tank*, un lloc on es debaten temes específicament intel·lectuals, culturals, literaris i filosòfics, però també sobre el que ara en diríem geopolítica, sobre grans invencions que podien servir per a la importació o per a tècniques industrials: temes de present i futur i temes universals de cultura".

En funció d'aquests interessos creuats, dels purament intel·lectuals, dels generats pel comerç internacional i dels més innovadors en tecnologia i ciència, l'Ateneu va anar acumulant llibres de moltes menes i orígens. "Allò va anar fent una biblioteca molt important, una biblioteca posada al dia amb temes del moment, cosa que no tenia la Universitat de Barcelona, que tenia llibres que havia de comprar a través de la Universitat de Madrid (com totes les universitats de capitals de província), i els fons antics de la desamortització (els fons conventuals). En canvi, l'Ateneu, com que va fer la biblioteca com a resposta als interessos d'aquests sectors més actius i més lligats a Europa, va bastir una biblioteca important".

Les diferents sensibilitats del catalanisme s'hi trobaven, reunien i barrejaven. La protecció i la reivindicació de la llengua es van anar estenent progressivament. "A l'Ateneu —continua explicant Casassas— hi va haver un procés lent: primer van anar a assegurar que el català tingués els mateixos drets que el castellà i que la gent es pogués expressar en la seva llengua".

Això, matisa Casassas, s'ha d'entendre en el context de l'època, "perquè en aquell moment l'alta cultura es feia en castellà; quasi tot es feia en castellà". L'historiador ho exemplifica amb unes paraules que l'advocat i polític Prat de la Riba (posteriorment, primer president de la Mancomunitat de Catalunya) escriuria anys després i que donen una idea de l'estranyesa que →

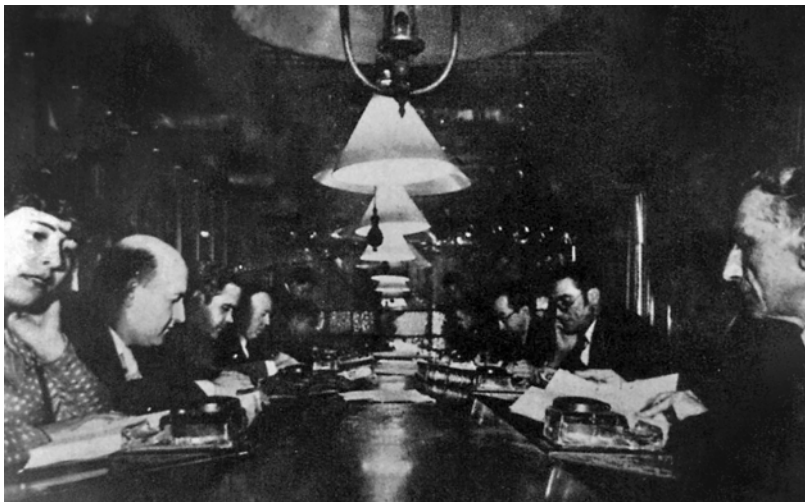
→ provocava fer servir la llengua pròpia de forma escrita fins i tot en els cercles més íntims: “Recordo bé —havia dit Prat de la Riba— aquell dia en què em vaig atrevir a escriure una carta al meu pare en català”.

Després d'aquest procés inicial de catalanització pràctica, l'Ateneu esdevindria catalanista amb la famosa conferència d'obertura de curs del 1895 del dramaturg Àngel Guimerà —president de l'Ateneu—, “La llengua catalana”. “El fet que el president de l'Ateneu faci el seu discurs inaugural de curs en català volia dir que catalanitzava la institució”.

Aquell moment sí que és contestat pels que no volen cap mena de catalanització: Com a resposta a Guimerà “sí que hi va haver crits a la sala (“Això no!, això no!”) i gent que es va donar de baixa”. Però aquesta catalanització ja va ser irreversible, “perquè l'any següent —recorda Casassas— el nou president, Valentí Almirall, també hi torna sobre el tema de la llengua i queda institucionalitzada del tot la catalanització de l'Ateneu”.

La presidència correlativa de dues grans patums de la cultura catalana del moment —Àngel Guimerà i Valentí Almirall— el 1895 i 1896 no és un fet aïllat ni espontani. Era la culminació de la feina duta a terme per un grup de joves, i no tan joves, catalanistes per assolir poder polític. “Arriba un moment —diu Casassas— que uns joves, com ara Cambó, Puig i Cadafalch, Domènech i Montaner (que ja no era tan jove), Prat de la Riba, Duran i Ventosa..., pressionen per fer el salt a la política electoral”.

Aquests joves, per aconseguir l'accés a les institucions, s'havien de “presentar en societat”: “Havien de demostrar que tenien capacitat de gestió política. I van decidir dominar una sèrie d'institucions importants: l'Acadèmia de Juris-

La biblioteca als anys trenta. A l'esquerra, l'escriptora Llucieta Canyà i Josep M. de Sagarra. A la dreta, Pompeu Fabra. A sota, Jordi Casassas Ymbert.

prudència, la Lliga Comercial i Industrial... i l'Ateneu Barcelonès”.

Per a controlar la Junta de l'Ateneu, un any “van triar una patum, que de bon començament va ser Àngel Guimerà, i l'any següent Valentí Almirall. Un conservador i un progressista”, descriu Casassas. “D'aquí endavant, l'Ateneu estaria lligat a aquesta definitiva politització del catalanisme”, conclou l'historiador.

Lògicament, aquest catalanisme va ser mutilat en les èpoques més fosques de la història espanyola: les dictadures de Primo de Rivera i de Franco. En la supervivència de l'Ateneu durant el franquisme, Casassas assenyala la importància que va tenir que “el nou president de l'Ateneu imposat pel franquisme fos un soci d'abans de la guerra, Luys Santa Marina. Ell va aconseguir que la Falange no cremés la Biblioteca de l'Ateneu. De la mateixa manera que el 1936 els joves llibertaris volien cremar la biblioteca de l'Ateneu i Josep Tarradellas ho va impedir requisant l'Ateneu i posant guàrdies d'assalt a la porta, després va passar amb el franquisme”. El que no podria evitar Santa Marina i els seus successors durant la nit del franquisme va ser que l'Ateneu es tanqués sobre ell mateix i perdés contacte amb la cultura catalana i antifranquista.

Amb la democràcia, l'Ateneu va recuperar el prestigi i els socis: “La gent de cultura del país, que és la que acaba donant-li ressò i importància, sap la significació que havia tingut l'Ateneu i l'esforç que s'hi havia fet per defensar la cultura catalana. Quan a l'Ateneu es comencen a fer conferències i taules rodones sobre temes candents a l'etapa central de la Transició, la gent hi va i això li dona un cert ressò i de mica en mica l'Ateneu torna a fer el que havia fet al llarg de la seva història, que és adaptar l'oferta cultural al pas del temps, actualitzant-se, això que els italians diuen *aggiornamento*”. ●

JORDI PLAY